

Oponentský posudek na diplomovou práci Bc. Terezy Jílkové: „Neuchopitelné přední hledisko: Představy o rodině a nejlepším zájmu dítěte v rámci svěřování dětí do náhradní rodinné péče/výchovy“

Diplomová práce podle autorky „hledá odpověď na otázku, do jaké míry mohou normativní představy o rodině a tématech s rodinnou spojených ovlivnit ne/svěření dítěte konkrétním žadatelům a žadatelkám“ (s. 6). Autorka textu formuluje 2 výzkumné otázky:

- 1) *„Jaké místo v procesu svěřování dětí do některé z forem náhradní rodinné péče/výchovy zaujímají sociální pracovníci a pracovníci OSPOD? Jak oni reflektují svoji pozici, svůj prostor a (ne)možnost aktivně ovlivňovat jednotlivé fáze procesu svěřování dětí do některé z forem náhradní rodinné péče/výchovy?“ (s. 8)*
- 2) *„Jakou roli v rámci procesu svěřování dětí do některé z forem náhradní rodinné péče/výchovy hrají normativní představy o rodině? Jak (zda) je tento normativ koncipován? Lze hovořit o normativním vymezení konceptu nejlepšího zájmu dítěte? Jakým obsahem je dle jednotlivých sociálních pracovníků a pracovník OSPOD koncept nejlepšího zájmu dítěte v praxi naplňován?“ (s. 9)*

Předkládaná diplomová práce sleduje logickou strukturu – na počátku autorka definuje výchozí problém, následně podrobně referuje o klíčových institucích a konceptech v oblasti NRP/V, precizně charakterizuje metodologickou strategii a proces sběru dat a konzistentně se orientuje na analýzu shromážděných dat za účelem zodpovězení výzkumných otázek. Autorka jasně vymezuje teoretickou a empirickou část. Z hlediska formálních náležitostí je práce na velmi dobré úrovni a více než naplňuje doporučený stránkový rozsah pro závěrečné diplomové práce. Na škodu práci je v tomto ohledu jen poměrně velké množství drobných překlepů. S ohledem na stanovený výzkumný problém se jeví jako vhodně zvolené výzkumné metody – kombinace polostrukturovaných rozhovorů a obsahové analýzy dokumentů. Charakteristika cílů práce a výzkumných otázek se děje poměrně zdlouhavě, v důsledku čehož se čtenář/ka může přestat orientovat v tom, co je ještě „stará“ informace a kde již začíná „nová“. Přesto jsou cíle vymezeny jasně a adekvátně tomu, co je možné zvoleným designem práce zjistit.

Analytické předpoklady má autorka na vynikající úrovni. Analyticko-interpretací pasáže, které jsou přítomné jak v teoretické, tak v empirické části práce, staví autorka trpělivě, rozvážně a cílevědomě. Jejich kvalita svědčí o nadstandardní orientaci diplomantky ve zvoleném výzkumném prostředí a nepochybně také o rozsáhlém souboru textů, které Tereza Jílková za účelem svého výzkumu nastudovala. V jejím přístupu se zračí odbornost i lidský rozměr. S ohledem na výše řečené koncipují své následující připomínky jako podněty a doporučení k dalšímu rozvoji již tak kvalitního výstupu.

Dovolila bych si nejprve učinit krátkou poznámku k administrativně-institucionálnímu diskurzu, jenž autorka vhodně nezapomíná uvést mezi třemi nejlivnějšími diskurzivními formacemi se vztahem k NRP/V (s. 13). Autorka pod tento diskurz řadí zejména strategické dokumenty, metodiky a metodické pokyny, analýzy, brožury, manuály a sborníky. Přijde mi velmi podstatné neredukovat právě tento diskurz na úroveň tištěných materiálů. Jeho vliv se totiž manifestuje především v promluvách jednotlivých aktérů/aktérek, což ostatně analytická část práce prokazuje. Výpovědi typu „to my ne, to kraj“, nebo „my nerozhodujeme, rozhoduje soud“ mohou ilustrovat vnitřní strach, přenášení odpovědnosti, bagatelizování vlastního aktérství, ale také rigiditu, strnulost a neprofesionalitu. V návaznosti na to se ze „zájmu“ dítěte poměrně zřetelně stává obrovské politikum, jehož podhoubí

Ize výrazně identifikovat právě na úrovni administrativně-institucionálního diskurzu (státní správy, justice atd.).

Autorka umí kriticky uvažovat, vznášet polemické otázky, komparovat. Místy se však síla jejích argumentů vytrácí a rozměňuje, autorka nedokáže zcela výstižně vysvětlit pointu, poukázat na překvapivost zjištěného závěru, vyvolat u čtenáře/čtenářky „aha-efekt“ – a to i přes určitou naléhavost, která se na pocitové úrovni při čtení dostavuje. Analýza tak paradoxně občas sklouzává k popisnosti, argumenty místo aby gradovaly, působí dojmem zdlouhavého opakování, jsou v obměnách opisovány. Tento efekt je zesílen určitou stylistickou neobratností. Čtivost nepodpoří ani vysoké stupně víceúrovňového číslování kapitol, v němž jsem často ztrácela orientaci a musela se v textu vracet.

Jestliže bylo řečeno, že míra výstižnosti argumentů napříč textem kolísá, pak budiž také uvedeno, že například kapitolu *Postmoderna v praxi – Jak jsou na tom samožadatelé/samožadatelky* hodnotím v tomto ohledu jako jednu z velice zdařilých. Autorka zde dokáže vtáhnout do děje, přesvědčit o síle sdělovaného, vlivně uplatnit feministickou kritiku.

Naopak výmluvnou ukázkou nízké argumentační výtěžnosti je pasáž z abstraktu: „*Práce mimo jiné dospívá k závěru, že prostor pro sociální pracovníky a pracovnice je v určitých momentech široký, ze strany pracovníků a pracovnic často neuvědomovaný. Vedle roviny formálních pravidel vstupují do procesu hodnocení žadatelů a žadatelek faktory, jako jsou individualita každého pracovníka či pracovnice, různost názorů a představ o tom, co je a co není „dobrá“ či „fungující“ rodina.*“ (s. 6) Abstrakt práce pochopitelně nelze považovat za hlavní zdroj výzkumných závěrů. Avšak ani na místech, která by k jejich prezentaci byla příhodnější, důraz a síla výzkumných závěrů nevystupuje. Pomohlo by, kdyby jak teoretickou část, tak i empirickou sekci následovalo krátké argumentačně hutné shrnutí. Po stránkově i myšlenkově objemné empirické části však přichází rovnou „Závěr“, který komplikovanost problematiky bohužel dostatečně nedokumentuje. Výzkumná zjištění tak vyznívají poněkud neurčitě, ačkoli práce ve skutečnosti přináší více.

Doporučila bych dále přistoupit s větším důrazem k feministické kritice, kterou si autorka zvolila za výchozí perspektivu pro své bádání. Autorka se na straně 11 zavazuje k tomu, že ve svém výzkumu se bude snažit maximálně reflektovat, že jednotlivé linie nerovností koexistují ve vzájemném vztahu a prolínají se. Na téže straně dále uvádí, že identifikace konstitutivních charakteristik člověka bude jednou z analytických linií její práce. V průběhu empirické části se však uvedené přesahy vyskytují z mého pohledu spíše nahodile. V kapitole „Závěr“ se explicitní odkaz k feministické kritice a k tomu, čím je tato práce na poli feministické kritiky přínosem, neobjevuje.

Typickou ukázkou, kde by byla na místě minimálně genderově citlivá reflexe, je oblast sociálního šetření, kdy jednou ze zažitých charakteristik pro posuzování žadatelů/žadatelek je úroveň úklidu v domácnosti (s. 75 – 76). Jak diplomantka ukazuje, toto kritérium nevyplývá z legislativy, nýbrž jde o otázku žité praxe, jež není ze strany pracovníků/ic problematizována. Vzhledem k tomu, že v české společnosti dosud převažuje mínění, že stav úklidu domácnosti je zodpovědností a potažmo vizitkou ženy, nabízí se úvaha, zda tato součást sociálního šetření není sama o sobě genderově normativní, resp. disciplinační ve vztahu k žadatelkám. Z textu práce tedy vyplývá, že žadatelé/žadatelky jsou a priori v nerovném postavení (v kontextu mocensky konotovaného prostoru posuzování). Další úrovně nerovností se pak vztahují k nositelům a nositelkám genderových rolí (viz příklad s úklidem domácnosti). A nadto, jak již autorka plasticky prokazuje, také např. k osobám žijícím ve

stejnopohlavním partnerství. Tento typ přímočarých úvah, které uplatňují feministickou kritiku, v textu postrádám.

O něco dříve, na straně 73, Tereza Jílková cituje respondentku paní Potůčkovou v souvislosti s aspektem „vztahovosti“. Respondentka popisuje, jak v oblasti komunikace mezi partnery považuje za důležitý její průběh, specificky i to, „kdo byl dominantní“. Očekávala bych i zde autorčino interpretační dotažení v duchu genderově orientovaného výzkumu. V jakém smyslu může být důležitá tato dominance? Souvisí s normativem rodinných vztahů i to, že muž a žena coby žadatelé naplňují tradiční pojetí genderových rolí v oblasti komunikace (tedy že muž vystupuje jako dominantnější, žena jako submisivnější)? Nebo jde „pouze“ o to „vědět“ – ve smyslu power/knowledge – a genderová konformita žadatelů v oblasti komunikace je až druhotná? Napadá mě i eventualita, že pro posuzovatelky by mohlo být naopak žádoucím zjištěním, kdyby se v komunikaci dominantněji projevovala žena. (Ta je v českém prostoru nadále považována za hlavní „expertku na výchovu“, soudy ženy zvýhodňují v kauzách svěření dítěte do péče po rozvodu partnerů atd.) Pokud by tomu tak bylo, pak by v oblasti komunikace mezi žadateli šlo o genderově subverzivní chápání rolí na pozadí rodinných normativů.

V textu rovněž absentuje kritika jednoho z ústředních konceptů, kterým je „biologická rodina“. Co když je součástí tzv. „biologické“ rodiny nevlastní rodič?

Velmi dobrý kritický postřeh činí autorka na straně 26, kde upozorňuje na proměnlivost diskurzu NRP/V. „...celá agenda péče o děti žijící mimo původní rodinu je poměrně proměnlivá. Kdy proměny v představách o tom, co je pro děti dobré a co není, se mění na jedné straně v souvislosti s diskurzem, v rámci něhož o tématu hovoříme (tedy také například v souvislosti s tím, jaké ministerstvo má jakou věc či institut právě v gesci). Na straně druhé se také proměňuje ruku v ruce s tím, jak expertní diskurz různého druhu (ať psychologické, nebo například sociologické teorie a výzkumy) definuje, co je pro dítě dobré a co není.“ Jde zásadní o poznatek, který ilustruje, jak komplikované je postihnout celou mocenskou síť operující v prostoru „nejlepšího zájmu dítěte“. Tato síť je tak těžko v celku uchopitelná, jak těžko je uchopitelný koncept „nejlepšího zájmu dítěte“.

Autorka v rámci svých sebereflexivních úvah přemítá, zda její postupné profesní vřazení mezi sociální pracovníky/ice OSPOD mohlo zapříčinit nižší schopnost odstupu a kritického vhledu při tvorbě této diplomové práce. Velmi si konkrétně této pasáže v textu cením. Připadá mi pochopitelné, pokud nyní autorka pociťuje určitý druh narůstající profesní loajality. Ze své osobní zkušenosti doporučuji odlišovat mezi kritikou diskurzu pomáhajících profesí a kritikou osob reálně vykonávajících činnosti v rámci diskurzu. Autorkou citovaná Radka Janebová v tomto smyslu v jednom ze svých článků trefně rozlišuje mezi „dekonstrukcí“ a „destrukcí“, což může být inspirací, jak svá případná vnitřní dilemata při výzkumném bádání do budoucna vyjednávat. Na druhou stranu právě skutečnost, že je autorka diplomové práce v mnoha ohledech „insiderkou“ zkoumaného problému (v tomto ohledu skutečně cením mj. pasáže týkající se pozicionality), dává práci punc jedinečnosti. Tereza Jílková nadto dostává principům feministického výzkumu v řadě dalších dílčích poznámek vykazujících vysokou míru sebereflexe.

Volba tématu práce je skutečně trefením hřebíku na hlavičku, vyplněním prázdného místa na mapě. Tereza Jílková přináší svou prací nesmírně zajímavý materiál pro uplatnění kritické analýzy diskurzu v rámci procesu posuzování žadatelů/ek ze strany OSPOD. Hojně přítomné intuitivní jednání sociálních pracovníků/pracovnic, které autorka v rozhovorech rozkryla, odkazování k praxi a

k významu individuálního posuzování totiž rozhodně nevyznívá ve prospěch skutečného *zájmu dítěte*. To, že existuje snaha řešit případy individuálně, v kontextu práce spíše *podtrhuje mocenské postavení* pracovníků/pracovnic. Následkem je, že mohou de facto každému měřit jiným metrem, v souladu se svými subjektivními ideovými vzorci. Prohlášení typu „to už prostě člověk, který je v praxi, tak nějak ví“ by rozhodně nemělo být atributem profesionální a etické sociální práce. Ve výpovědích respondentů/respondentek je mnohdy patrné až děsivé argumentační vakuum, absence teoretických či praktických konceptů, kterými by dokázali podpořit svou volbu určitého jednání. V duchu logiky části respondentů/ek by se nabízela kacířská otázka, zda někdo, kdo zatím nemá praxi a nastupuje na OSPOD jako absolvent/ka, může vlastně legitimně posuzovat žadatele/ky v rámci NRP/V?

Jak jsem uvedla výše, doporučovala bych celkově zrychlit tempo výkladu. Nejde o to, že by autorka sdělovala nezajímavé myšlenky – to právě naopak. Je ovšem zbytečné připravovat čtenáře/čtenářky v průběhu textu neustále a obšírně na to, čím se bude zabývat další kapitola a co se chystá v další části. Podobně není nutné obsáhle rekapitulovat, co již řečeno bylo. Text tím trpí, ztrácí na čtivosti a na potřebné údernosti. Sebevědomější a odvážnější přístup k procesu tvorby by tento jev dozajista zmírnil. Z mého pohledu jde nicméně o dovednost, kterou lze získat tréninkem, tj. opakovanými zkušenostmi s odborným psaním, které autorce vřele doporučuji, neboť má velký potenciál, a navíc téma, které v českém kontextu zatím zdaleka není „obsazené“.

Uvítala bych, kdyby autorka v rámci své obhajoby uvedla, co ona považuje za úplně nejzásadnější zjištění v rámci svého bádání? Co je ten výzkumný závěr, který může směle aspirovat na vyvolání „sociálního víření“ v diskurzu NRP/V a sociální práce obecně? Tereza Jílková komentuje na straně 57, že jak výzkum pokračoval, měnil se zčásti i její fokus na vybraná témata. I s ohledem na to mne velmi zajímá její současný pohled na stěžejní moment provedeného výzkumu.

Vzhledem k tomu, že autorka odevzdala text, který nesporně odpovídá požadavkům kladeným na diplomové práce, práci doporučuji k obhajobě a navrhuji známku „velmi dobře“. Věřím, že při ústní prezentaci autorka přesvědčivě prokáže svou schopnost důrazně kritické argumentace.

V Liberci dne 23. 8. 2017

Mgr. Jana Benešová, PhD.